

اخلاق حرفه ای در کتابداری و اطلاع رسانی: با تاکید بر وظایف و مسؤلیت ها

تالیف: محمد رضا حسینی آیینی^۱

چکیده

یکی از مفاهیم شایع در فلسفه اخلاق، مفهوم مسوولیت است. مسوولیت به معنای در معرض بازخواست بودن است و با وظیفه و تکلیف ملازم است. این وظایف و مسوولیت ها می باید در پرتو اخلاق حرفه ای که یکی از عواملی است که نقش حیاتی در شایستگی و بایستگی حرفه ها دارد تحقق یابد. اخلاق حرفه ای دربرگیرنده مجموعه ای از احکام ارزشی، تکالیف رفتار و سلوک و دستورهای برای اجرای آنهاست. حرفه کتابداری و اطلاع رسانی، با توجه به پیشینه تاریخی و نیز مبانی فلسفه اجتماعی خود از اصول کاری و اخلاق حرفه ای خاص خود برخوردار بوده و این مهم جایگاه ارزشمندی را در این حرفه به خود اختصاص داده است.

مقاله حاضر پس از بیان تعاریفی از اخلاق، لزوم و ضرورت آن، دانش اطلاع رسانی و حوزه های مربوط به آن؛ اهمیت پایبند بودن به اصول و قواعد اخلاق حرفه ای در مسائل و موضوعات مختلف دانش اطلاع رسانی را متذکر و به شناخت و آگاهی هرچه بیشتر پاره ای از مهمترین وظایف و مسوولیت های کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی در پرتو اخلاق حرفه ای کمک می کند و به عنوان راهنمای کاری آنها، موجبات شناخت عموم جامعه از فعالیت هایشان را فراهم خواهد ساخت.

کلید واژه های موضوعی: اخلاق حرفه ای، علوم کتابداری و اطلاع رسانی

مقدمه

از آنجا که انسان موجودی مختار و دارای تکلیف است نسبت به همه اعمال و رفتار خود مسوول و بلکه مشمول این دستور دینی که همه شما در برابر همدیگر مسوول هستید می باشد. یکی از مفاهیم شایع در فلسفه اخلاق، مفهوم مسوولیت است. مسوولیت به معنای در معرض بازخواست بودن است و با وظیفه و تکلیف ملازم می باشد. این بازخواست از طرف کسی است که امر اخلاقی را صادر می کند و دیگران را به انجام آن ملزم می نماید و به همان دلیلی که آنان مورد تکلیف واقع می شوند در معرض سوال و بازخواست خواهند بود. از جمله مسوولیت های انسان؛ مسوولیت در برابر خدا، مسوولیت در برابر جامعه و مسوولیت در برابر وجدان شایان توجه است. خداوند وظایفی را برای انسان ها نسبت به یکدیگر تعیین کرده است که باید به این وظایف جامه عمل بپوشانند. خداوند در سایه تعیین وظایف، حقوقی نیز برای افراد و برعهده یکایک آنها قرارداده است. همه مسوولیت ها از شوون و شاخه های مسوولیت در برابر خدا شمرده شده و همگی در شعاع آن قرار می گیرند. پس در مورد جامعه، بازخواست کننده حقیقی خدا است. او انسان را مورد خطاب قرارداده و می پرسد: چرا نسبت به جامعه چنین رفتار کردی یا چنان رفتار نکردی؟

مسوولیت در مقابل وجدان، همان احساس خرسندی است که در برابر انجام وظیفه و نیز احساس شرمندگی است که در برابر ترک وظیفه احساس می کنیم، مسوولیت حقیقی در برابر خدای متعال است. (بهادری نژاد، ۱۳۸۸)

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی و کارشناس سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

بر اساس یک تقسیم بندی کلی که پیشینه آن به فلاسفه یونان می رسد، تمام علوم بشری به دو بخش کلی تقسیم می گردد: حکمت نظری و حکمت عملی. حکمت عملی در بر گیرنده دانش هایی است که درباره افعال اختیاری انسان و اینکه کدام عمل شایسته تحقق و کدام سزاوار ترک است سخن می گویند و به سه شاخه منشعب می شود که علم اخلاق یکی از آنهاست. به طور کلی علم اخلاق به افعال فردی می پردازد و درباره صفات خوب و بد که از طریق اعمال اختیاری و ارادی در انسان قابل کسب هستند، بحث می کند. معمولاً مطالعات مربوط به اخلاق حداقل در سه حوزه مباحث فرا اخلاق، اخلاق توصیفی و اخلاق هنجاری مطرح است. کار اخلاق هنجاری، دفاع از نظریه های اخلاقی و عرضه نظریه ای ارزشی برای تبیین آن است و هدف آن شناسایی و بیان اساسی ترین احکام اخلاقی درباره درست و نادرست، خوب و بد، بایدها و نبایدهای اخلاقی است. مکاتب اخلاقی و اخلاق کاربردی دو زیرشاخه مربوط به اخلاق هنجاری هستند. اخلاق کاربردی، کاربرد نظریه های اخلاق هنجاری در بیان عمل است و شامل اخلاق حرفه ای است. هر حرفه ای رفتار و تعهدات مربوط به خود را دارد که برگرفته از اساسنامه آن حرفه است. اخلاق حرفه ای نیز بر حسب دانش و آگاهی وسیع و یک نمونه ایده آل از خدمت به جامعه تعریف شده و می کوشد به مسائل اخلاقی حرفه های گوناگون پاسخ دهد. این معیارهای اخلاقی همچون نقشه های راهنمایی هستند که به صاحبان حرفه کمک می کنند تا نقش های خود را به روشنی و وضوح کامل ایفا نمایند. از سوی دیگر هر سازمان و موسسه حرفه ای برای ادامه حیات خود، نیازمند ارائه رفتارها و الگوهای اخلاقی است تا بتواند جامعه را مجاب حرفه خود کند و پشتیبانی جامعه را در تداوم خود کسب کند و در این راه باید اخلاقی را نشان دهد که جامعه می پسندد. ضرورت این بحث با درک این واقعیت که کتابداری و اطلاع رسانی یک حرفه خدمت مدار است برجسته تر می شود و در این راستا برای انجام هرچه بهتر این خدمات قوانینی لازم است از جمله قوانین حرفه ای که وظایف حرفه ای و مسوولیت های کتابداران و اطلاع رسانی را تبیین می کند. این قوانین وسیله ای برای مشروعیت بخشیدن و ارتقای وجهه حرفه بوده و اطلاع رسانی را از حرفه های دیگر متمایز می کند. قوانین حرفه ای، همچنین بنیانی برای تفکر و عمل حرفه ای است و به تنظیم استانداردهای رفتار حرفه ای و نظام مند کردن رفتار حرفه ای و حفظ گرایش های جامعه مورد خدمت کمک می کند. (اسفندیاری مقدم، ۱۳۸۷)

معنای اخلاق

اخلاق جمع کلمه خلق می باشد و در فرهنگ دهخدا در برابر آن چنین آمده است: "جمع خلق، خوی ها ... اخلاق سیئه: اخلاق نکوهیده و ناپسند". علامه مجلسی در تعریف اخلاق می گوید: "اخلاق ملکه ای است نفسانی که کار به آسانی از آن صادر می شود. برخی از این ملکات فطری و ذاتی اند و پاره ای از آنها با تفکر و تلاش و تمرین عادت دادن نفس به آنها، به دست می آیند... چنان چه بخیل ابتدا با سختی و جان کندن چیزی را می بخشد، اما در اثر تکرار بخشش به صورت خوی و عادت او در می آید". علامه جعفری در تعریف اخلاق می گوید: "اخلاق عبارت است از انجام کار نیک و دوری از کار زشت با بهره برداری از آزادی یعنی بدون این که صدور آن کار از ما به جهت عوامل مکانیکی صد در صد مشخص شده باشد. البته ریشه اساسی آن هم عبارت است از همان جستجوی کمال".

دو نوع نگاه به اخلاق و چسبیتی آن وجود دارد: در نگاه جدید، اخلاق پدیده ای معطوف به رفتارهای انسانی تعریف شده است ولی در نگاه سنتی مسلمانان اخلاق ملکه ای نفسانی است. در نگاه جدید ضمانت اجرایی آموزه های اخلاقی، قانون است و در نتیجه، مرزی روشن و قابل تفکیک بین اخلاق از یک سو و حقوق و قانون از سوی دیگر وجود ندارد؛ اما در نگاه مسلمانان ضمانت اجرایی اخلاق امری فراتر و استوارتر از الزامات قانونی، یعنی تعهد درونی انسان ها است.

در نگاه جدید، رعایت اخلاق وقتی معنا پیدا می‌کند که فرد در معرض نگاه و داوری دیگران باشد؛ ولی در نگاه سنتی مسلمانان، فرد به پایه‌ای از رشد می‌رسد که خواه در معرض نگاه دیگران باشد یا نباشد بر اساس یک بصیرت درونی و التزام قلبی، خود را مقید به رعایت آن می‌داند. بر اساس نگاه جدید راه ارتقای اخلاق در جامعه، تقویت راهکارهای قانونی و حقوقی و مقررات و ساز و کارهای نظارتی است؛ ولی بر اساس نگاه سنتی، راه ارتقای اخلاق تکیه بر تربیت درونی شهروندان و تقویت ساز و کارهای تربیتی در جامعه است. (الویری، ۱۳۸۸)

ضرورت توجه به اخلاق

از دو جنبه می‌شود به اخلاق نگاه کرد؛ اجتماعی و فردی. از جنبه اجتماعی یعنی این که چرا جامعه باید علاوه بر قانون و مصلحت اخلاقیات را نیز بپذیرد و چرا جامعه به اخلاق نیازمند است؟ و از جنبه فردی یعنی آن که چرا یک انسان باید اخلاق را بپذیرد و بر طبق آن رفتار کند؟ در صورتی که از جنبه اجتماعی به این موضوع نگاه کنیم، آشکار است که در صورت عدم پذیرش اخلاقیات، شرایط حیات انسانی رضایت بخش برای مردمی که در اجتماع زندگی می‌کنند به دست نمی‌آید. اما از جنبه فردی، توجیه عدم پذیرش اخلاق، توجیهی خودگرایانه یا مصلحت‌اندیشانه به نظر می‌رسد که به نوبه خود، توجیه درستی نیست و اصولاً توجیه حماقت است. بنابر این منطق حکم می‌کند که انسان شیوه زندگی خود را بر اصول اخلاقی بنا کند. اگر ما نمی‌توانستیم به مردمی اعتماد کنیم که از آنها انتظار راستی و صداقت داریم آنگاه چه روی می‌داد. در جامعه نیاز به اصول اخلاقی به قدری اهمیت دارد که اکثر ارزش‌های اخلاقی معتبر به کتب خشک قوانین و مقررات راه برده‌اند. پیکره عظیمی از ارزش‌های اخلاقی یک جامعه را نمی‌توان به قانون الحاق و منضم کرد زیرا این ارزش‌ها ماهیتی قضاوت‌پذیر دارند. داشتن قوانین حاکم بر دزدی، دروغ‌گویی یا دیگر نیرنگ‌ها امری شدنی و ممکن است اما وضع قوانین معنی‌دار در مورد اکثر اصول اخلاقی چون صداقت، وفاداری و برتری خواهی به مراتب مشکل‌تر است اما این بدان معنا نیست که ماهیت ذهنی آنها ارزشی قضاوت‌پذیر به آنها می‌دهد.

از نظر شهید مطهری (۱۳۶۹، ص ۲۷۴-۲۷۵) از آنجا که انسان به لحاظ غریزه و صفات اولیه طبیعی که برایش لازم و ضروری است بسیار ضعیف و ناقص می‌باشد و در خود طبیعت بشر این استعداد وجود دارد که خودش آن خلقی را که لازم است انتخاب و اختیار کند. از این رو نیازمند به اخلاق است تا نقص و ضعف خود را برطرف نماید و بشر به قدرت اراده و اندیشه خود احتیاج به یک نظام اخلاقی دارد.

اخلاق حرفه‌ای

به مجموعه‌ای از کنش‌ها و واکنش‌های اخلاقی پذیرفته شده که از سوی سازمان‌ها یا مجامع حرفه‌ای مقرر می‌شود تا مطلوب‌ترین روابط اجتماعی ممکن را برای اعضای خود در اجرای وظایف حرفه‌ای فراهم آورد اخلاق حرفه‌ای گویند. این اخلاق دربرگیرنده مجموعه‌ای از احکام ارزشی، تکالیف، رفتار و سلوک و دستورهای برای اجرای آنهاست. قواعد اخلاق حرفه‌ای مقرراتی را جهت تامین حد مطلوب ارائه خدمات به کاربران وضع می‌کند و دستوراتی را برای روابط داخلی حرفه مقرر می‌دارد. به علاوه توجه به اصول اخلاق حرفه‌ای سبب می‌شود که هر فرد مجموعه‌ای از مسولیت‌ها و رابطه‌ها را کشف کند که به آن خواهیم پرداخت. همچنین می‌باید زمینه‌های تعارض شخصی مانند نظام‌های ارزشی دینی و حرفه‌ای مورد توجه قرار گیرد. در هر صنفی پایبندی به اصول اخلاقی از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. استادان و برجستگان هر صنفی، ضمن تعلیم اصول کار خود به کارآموزان بر رعایت اخلاق صنفی نیز تاکید فراوان دارند. حتی در برخی از رشته‌ها مانند پزشکی بر پایبندی به این اصول سوگند یاد می‌کنند.

کنند. پیامدهای عدم پایبندی به اخلاق صنفی متفاوت است. مثلا در جامعه پزشکان ممکن است تخطی از اصول اخلاقی منجر به مرگ انسانی شود و یا در صنف کسبه و تجار در صورت عدم پایبندی به اصول اخلاقی در حقوق مادی برخی از افراد اجحاف شود.

در حرفه کتابداری و اطلاع رسانی، قوانین و اصول معمولا بر اعمالی اشاره دارد که انتظار می رود در جهت اهداف، مقاصد و الزام های حرفه ای باشد. کتابداران و اطلاع رسانی در زمینه انجام وظایف حرفه ای خود در جامعه مسئولیت های اخلاقی خاصی دارند تا آزادی افراد بر اثر فشارهای محیط خدشه دار نشود و امکان همزیستی همگان با تبادل درست اطلاعات فراهم آید. (حری، ۱۳۸۱) تعدادی از زمینه های مورد توجه برای حرفه کتابداری و اطلاع رسانی را می توان چنین مشخص کرد: صلاحیت کتابدار یا اطلاع رسان، مراعات احترام برای مسائل محرمانه کاربران، استقلال حرفه ای و آزادی هوشمندانه، بی طرفی، رعایت اصول اخلاقی در امور مالی و درستکاری اعضا. به علاوه، توجه به اصول اخلاق حرفه ای سبب می شود که هر فرد مجموعه ای از مسئولیت ها و رابطه ها را کشف کند که برخی از آنها عبارتند از: رابطه فردی با مراجعه کننده، کارفرما یا مدیر؛ رابطه اعضا و کارکنان با خدمات کتابداری و اطلاع رسانی؛ رابطه با تهیه کنندگان مواد کتابخانه، اتحادیه های تجاری، ناشران و سازمان های تجاری و رابطه فردی با حرفه خویش. همچنین لازم است که زمینه های تعارض شخصی مانند نظام های ارزشی دینی و حرفه ای نیز مورد توجه قرار گیرد.

اطلاع رسانی

دانش اطلاع رسانی رشته ای علمی است که به مطالعه کیفیت و کاربرد اطلاعات، نیروهای حاکم بر جریان اطلاعات و ابزارهای آماده سازی اطلاعات برای دسترسی و استفاده مطلوب از آن می پردازد. کار دانش اطلاع رسانی پرداختن به آن بخش از دانش است که به تولید، گردآوری، سازماندهی، ذخیره، بازیابی، ترجمه، انتقال، تبدیل و کاربرد اطلاعات مربوط می شود. دانش اطلاع رسانی همچنین درباره ارائه اطلاعات به صورت طبیعی یا ساختگی و کاربرد قالب ها برای انتقال کامل اطلاعات و شیوه های آماده سازی اطلاعات و ابزارها و فنون آن مانند رایانه ها و روش های برنامه ریزی آنها بحث می کند. علم اطلاع رسانی با چند حوزه در مقیاس کلی سر و کار دارد: یکی آنکه دانش اطلاع رسانی دوشادوش بسیاری رشته های دیگر، عاملی فعال در تحول جامعه اطلاعاتی است و ابعاد انسانی و اجتماعی قوی، والا و فراتر از فن آوری دارد. (حری، ۱۳۸۱) به طور خاص تر، دانش اطلاع رسانی عرصه ای از فعالیت حرفه ای و پژوهش علمی است که به مسئله انتقال موثر اطلاعات و متون در میان انسان ها متناسب با نیازهای اجتماعی، سازمانی و فردی می پردازد و برای رفع این نیازها با فنون، نظام ها و روش های خاص سر و کار دارد. توجه ویژه دانش اطلاع رسانی به آثار معرفتی انسان به مثابه عناصر حامل محتوا در همه قالب ها، صورت ها و رسانه هاست. تاکید اصلی بر محتوای این عناصر بر حسب توانایی بالقوه آنها برای انتقال اطلاعات است. در اطلاع رسانی به تحلیل و برنامه ریزی نظام های اطلاعاتی توجه عمده می شود: نظام هایی که آگاهی انسان را بهبود می بخشد و توان وی را جهت ایجاد، استفاده و اشاعه دانش تامین می کنند و هدف نهایی در آن (اطلاع رسانی) بهبود بخشیدن به اشاعه تجربه مضبوط بشری در گذشته و حال است. متخصصان اطلاع رسانی علاقه مند به ایجاد روش های جدید برای دستیابی، حفظ و نگهداری و بازیابی اطلاعات و دانش هستند تا از طریق آنها سازمان ها و افراد بتوانند به بالاترین قابلیت ها دست یابند و مایلند ارزش منابع اطلاعاتی را ارتقا بخشند و از زمان و هزینه دستیابی به آن بکاهند. (حری، ۱۳۸۱)

اخلاق حرفه‌ای در اطلاع‌رسانی

تاریخچه

در سال ۱۹۸۰ صاحب‌نظران کتابداری امریکا، مجموعه قواعدی مقدماتی فراهم آوردند که درونمایه آن را سه موضوع اصول اخلاقی در پژوهش، اصول اخلاقی در تدریس اطلاع‌رسانی و اصول اخلاقی در کار اطلاع‌رسانی تشکیل می‌داد. در موضوع اخلاق در پژوهش، مباحثی نظیر نادرستی سرقت اندیشه در پژوهش‌های اطلاع‌رسانی، اعتباربخشی نابجا به همکاران آشنا و زمینه‌های ممنوع‌التحقیق مطرح شده است. در مسئله اخلاق در تدریس به مشکل تدریس سوگرفته و روش تدریس با تکیه بر مسائل ویژه پرداخته‌اند و درباب اخلاق در کار اطلاع‌رسانی، از مطالبی چون استفاده - یا سوءاستفاده - از تسهیلات کار جهت مقاصد شخصی، لزوم محرمانه ماندن اطلاعات، پالایش نتایج داده‌ها و اطلاعات بنابه مقاصد خاص، مشکلات میانجیان اطلاع‌رسانی و فروشندگان اطلاعات پیوسته و پیامدهای سوءاستفاده سیاسی از اطلاعات به‌منزله منشاء قدرت سخن رفته است.

در انگلیس، توجه حرفه کتابداری به این موضوع‌ها منجر به انتشار بیانیه انجمن کتابداران انگلیس در سال ۱۹۶۳ درباره سانسور شد. این سند یک سال پس از نوشته داگلاس فاسکت با عنوان "اعتقاد کتابدار: نه جهت‌گیری سیاسی، نه جانبداری دینی، نه تحکم اخلاقی" که اغلب از آن نقل قول می‌شود ظاهر شد. مقوله سانسور به موضوع‌های اخلاق حرفه‌ای بسیار نزدیک است؛ همان‌گونه که به آزادی اطلاعات نیز وابسته است. شاید به همین سبب بوده است که انجمن کتابداران انگلیس برای دوره کوتاهی گروه‌هایی را مامور بررسی هر سه موضوع کرد. نتیجه آن شد که پس از بحث و مشاوره بسیار، انجمن کتابداران انگلیس قواعد اخلاق حرفه‌ای را در سال ۱۹۸۳ تصویب کرد.

در دهه ۱۹۸۰، این موضوع مجدداً مورد توجه ویژه قرار گرفت. در آن زمان بنا به گفته و سپر، حرفه‌ها بر مسائل اخلاقی تأکیدی ویژه داشتند. انجمن کتابداران سنگاپور نیز در این هنگام در قوانین خود تجدید نظر کرد و نوشته‌های آن دوره حاکی از اشاراتی به اخلاق حرفه‌ای جوامع دیگری مانند فرانسه، آفریقای جنوبی، اسکانندیناوی، لهستان و ایالات متحده آمریکا است. مسائل عمده اخلاقی که کتابداران و اطلاع‌رسانان با آن رو به رو هستند با پیشرفت‌های سیاسی، اقتصادی و فن‌آورانه پیچیده‌تر شده است. در سال ۱۹۹۶، مفاهیم اخلاقی فن‌آوری اطلاعات با توجه به دنیای کمتر پیشرفته، توسط تابر مورد بحث قرار گرفت. معرفی نظریات بازار آزاد، مانند رقابت اجباری برای خدمات منجر به تهیه پیش‌نویس قواعد جدید اخلاقی برای حکومت‌های محلی شد که چنین موضوعی را تحت عنوان استانداردهای حرفه‌ای، محرمانه بودن، نوع روابط، رفتار مناسب و ضمانت مالی پوشش می‌دهد. (اسفندیاری مقدم، ۱۳۸۷) لزوم پایبندی به اصول اخلاق حرفه‌ای در زمینه‌های مربوط به تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات به وضوح احساس می‌شود. از دیدگاه برقراری ارتباط و در ملاحظه نتایج تحقیقات، پدیدآورندگان اطلاعات از نظر اخلاقی در برابر درستی و عینی بودن دستاوردهای خود مسئولند. راستی و درستی از سویی به معنای جست‌وجوی شرافتمندانه حقیقت و از سوی دیگر آزادی نقد و سنجش است. برای رسیدن به این هدف باید از مجهزترین و بهترین ابزارهای اطلاع‌رسانی موجود بهره جست. این نکته می‌تواند به تضادهای اخلاقی گوناگونی بینجامد به‌ویژه زمانی که چنین ابزارهایی در انحصار فرد یا افرادی خاص باشد یا در دسترس قرار نگیرد و یا افراد بنا به اهدافی از پیش طراحی‌شده آشکارا از آنها محروم شده باشند. در مورد کار عملی اشاعه اطلاعات به سه اصل اشاره می‌شود: ۱) اطلاعات به‌ویژه اطلاعات تخصصی باید در اختیار همگان باشد به شرطی که محدودیت‌های سیاسی، اقتصادی و جز آن مدّ نظر قرار گیرد؛ ۲) اطلاعات و داده‌های شخصی مربوط به

تولیدکنندگان و استفاده‌کنندگان باید محافظت شود. این اصل به انواع دخل و تصرف‌های غیرمجاز در امور شخصی کار استفاده‌کنندگان از سوی تولیدکنندگان پایگاه‌های داده‌ها نیز مربوط است و ۳) تبعیض قائل نشدن در تهیه تام و تمام اطلاعات یا انتخاب سوگرفته آن از سوی تولیدکنندگان که به گمراهی استفاده‌کنندگان می‌انجامد. تولیدکننده پایگاه داده‌ها مسئول درستی محتوا نیست، بلکه فقط در باب کمال و درستی تهیه داده‌ها و بازتولید صحیح آنها مسئولیت دارد. محدودیت‌های این اصل به مشکلاتی چون گزینشی بودن و ارزیابی دانش و آنچه آلودگی اطلاعات نام دارد مربوط است. از آنجا که هنگام جست‌وجوی اطلاعات استفاده‌کنندگان اهدافی چندگانه دارند مسائل اخلاقی مربوط به کاربرد اطلاعات نیز متنوع است. درست بودن اطلاعات مفهومی برابر پایداری یا اعتبار علمی دارد و این مهم باید اهداف نظری و عملی مربوط به دستکاری اطلاعات را در بر گیرد. از جمله تضادهای اخلاقی موجود در این زمینه می‌توان از پالایش نتایج جست‌وجو و نیز سوءاستفاده از اطلاعات و تسهیلات اطلاع‌رسانی بنا به مقاصد مختلف نام برد. (capurro, 1985 نقل شده در آزاد، ۱۳۷۳) از نظر برخی از صاحب‌نظران در مورد مسائل اخلاقی دو دیدگاه وجود دارد: دیدگاه کلان به مشکلاتی اشاره دارد که گروهی در رویارویی با جامعه با آنها مواجه می‌شوند و در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی بیشتر به پیامدهای کلی اجتماعی و به‌ویژه مسئله بازیابی اطلاعات وابسته است. رئوس مطالب این مبحث عبارت است از: دشواری جامعه فراصنعتی، ارتباط میان کشورهای فقیر و غنی از نظر اطلاعاتی، مشکلات جریان آزاد اطلاعات، حریم خلوت فردی و رسانه‌ها و جز آنها. به‌طور مثال، دسترسی به اطلاعات به‌ویژه دانش فنی مورد استفاده در بخش تجارت و صنعت از مشکلات طرح‌شده در این حوزه است. تضادهای سیاسی و اقتصادی موجود در کار شکل‌گیری جامعه اطلاعاتی از یک سو و مشکل تصمیم‌گیری‌های بجا و درست مبتنی بر اطلاعات از سوی دیگر، مستلزم توجه خاص به اصول اخلاقی است. در دیدگاه خرد به مواردی توجه می‌شود که از درون گروه‌ها ناشی می‌گردد که در حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی گروه‌های عمده دست‌اندرکار اطلاعات عبارتند از: استفاده‌کنندگان، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان اطلاعات. برخی مسائل اخلاقی مطرح برای این گروه‌ها عبارت است از مشکلات دستیابی به اطلاعات، امنیت اطلاعات، مبانی اخلاقی پژوهش، تدریس، کار اطلاع‌رسانی، حق مؤلف و جز آنها. به‌طور مثال در روابط متقابل میان تولیدکننده پایگاه داده‌ها و پدیدآورنده و ناشر، تولیدکننده پایگاه باید به بازتولید صحیح اسناد بپردازد و ناشران نیز باید آثار خود را به‌طور مرتب ارسال دارند. تولیدکنندگان پایگاه داده‌ها نیز باید تحت شرایطی که آشکارا بیان می‌شود، پایگاه‌ها را برای میزبانان منتخب فراهم سازند یا اگر به‌طور کلی به تولید می‌پردازند، محصولات خود را تحت شرایطی یکسان به همه میزبانان عرضه دارند. میزبانان نیز از سوی دیگر باید خدماتی مطلوب، مداوم، مستمر و اطمینان‌بخش ارائه کنند. در باب استفاده از اطلاعات، تولیدکننده باید اصل محرمانه بودن را رعایت کند. فروشندگان اطلاعات باید اجازه داشته باشند که از نسخه‌های مطالب جست‌وجو شده جهت نمایش آنها در رسانه‌های ماشین‌خوان ذخیره‌ای موقتی تهیه کنند اما آنان نیز نباید این نسخه‌ها را بدون داشتن مجوز از تولیدکنندگان داده‌ها به فروش برسانند. تولیدکننده پایگاه داده‌ها باید اطمینان یابد که استفاده‌کنندگان می‌توانند به مدارک موجود در پایگاه داده‌ها دسترسی یابند و فرصت‌هایی نیز برای کارآموزی لازم جهت بهره‌برداری از آنها فراهم گردد. استفاده‌کننده نیز باید بتواند از اطلاعات بهره کامل ببرد به شرط آنکه تولیدکننده را از لغزش‌هایی که در پایگاه داده‌ها می‌یابد مطلع سازد. میانجیان اطلاع‌رسان نیز باید اصول اخلاقی را رعایت کنند: باید مشتریان را از اصول و فنون به‌کار رفته در تهیه رسانه‌های اطلاعاتی آگاه سازند؛ سفارش‌هایی را بپذیرند که از نظر حرفه‌ای در تهیه آنها صلاحیت و شایستگی دارند؛ محرمانه ماندن اطلاعات درخواستی را تضمین کنند؛ از رمزواژه‌ها، سوای آنچه بدان منظور تعیین شده، برای مقاصد دیگر استفاده نکنند؛ اطلاعات شخصی را محرمانه تلقی نکنند؛ و هزینه‌ها را در حدی معقول دریافت دارند. انجمن اطلاع‌رسانی

امریکا نیز این موارد را به عنوان مسائل اخلاقی خود مورد تأکید قرار داده است که در آنها ارزش‌های حرفه‌ای و اخلاقی نقشی بزرگ ایفا می‌کنند. (فیدر، ۱۳۸۰)

بنا بر آنچه گذشت به خوبی می‌توان دریافت که امور مربوط به تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات، مسئله بازیابی اطلاعات، مشکلات جریان آزاد اطلاعات، مسائل مربوط به استفاده کنندگان، تولید کنندگان و توزیع کنندگان اطلاعات و درکل همه فعالیت‌های حرفه‌ای دانش اطلاع‌رسانی در پرتو رعایت اصول و قواعد اخلاق حرفه‌ای است که می‌تواند به نحو مطلوب انجام؛ مثمر ثمر و مفید فایده واقع گردد. همانطور که می‌دانیم دانش اطلاع‌رسانی ارتباطی تنگاتنگ با فن‌آوری اطلاعات دارد. ضرورت‌های فنی به طور کلی موجب تحول دانش اطلاع‌رسانی، همچون برخی رشته‌های دیگر و نیز سبب تحول کل جامعه اطلاعاتی شده است لذا در زمینه مسائل اخلاقی فناوری‌های اطلاعاتی باید توجه داشت که فناوری‌های اطلاعاتی جدید می‌توانند با تکلیفی‌های اخلاقی جدیدی را خلق کنند. به اعتقاد رایج برخی از ویژگی‌های این فناوری‌های جدید که ممکن است رفتارهای غیر اخلاقی را ترویج کنند به طور خلاصه عبارتند از:

- سرعت بالای رایانه‌ها: سرعت رایانه‌ها، وسوسه غیر اخلاقی عمل کردن را نیز افزایش می‌دهد زیرا حاکی از این است که فرد ممکن است بتواند به آسانی هرچه بیشتر از ردیابی شدن فرار کند.
- استفاده از رایانه‌ها اغلب به طور ناشناس و خصوصی است: از آنجا که بیشتر رایانه‌های شخصی در محیط اداره یا منزل استفاده می‌شوند، چنین محیط شخصی برای فردی که می‌خواهد اعمال غیر اخلاقی انجام دهد بسیار جذاب است.
- دسترسی به رایانه از فاصله دور امکان پذیر است، نتیجه این که ممکن است فایل رایانه‌ای توسط فردی در شهر، ایالت یا کشور دیگر به سرقت برود.
- رسانه الکترونیکی به آسانی کپی برداری می‌شود.
- تعداد زیادی از افراد به آسانی به هم مرتبط می‌شوند: از آنجا که مخاطبان قابل دسترس بسیار زیاد هستند و برقراری ارتباط با آنها بسیار آسان است وسوسه انجام کارهای غیر اخلاقی افزایش یافته است (به طور مثال، می‌توان به ارسال پیام‌های الکترونیکی ناخواسته اشاره کرد).

نظر به اهمیت این موارد، نیاز به اندیشه‌های اخلاقی دقیق‌تر شده و مورد توجه قرار دادن اصول اخلاقی خاص این موارد به منظور جلوگیری از آسیب رساندن به دیگران یا اخلال در کار آنها و ممانعت از سرقت یا فریب دیگران به وسیله رایانه و تخلف از حق مولف یا به خود نسبت دادن منابع، ضروری و البته مطلوب خواهد بود که صد البته مستلزم پرداختن به کارکرد اخلاق در حرفه اطلاع‌رسانی و نشان دادن لغزشگاه‌های موجود در آن می‌باشد. (رایجین، ۱۳۸۳)

درذیل به پاره‌ای از مهم‌ترین وظایف و مسوولیت‌های اخلاقی کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی با تأکید بر وظایف و مسوولیت‌های سازمانی و وظایف و مسوولیت‌ها درقبال مراجعان می‌پردازیم:

- کتابدار و متخصص اطلاع‌رسانی از آزادی بیان، اندیشه و مطالعه حمایت می‌کند و در واقع به ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر احترام می‌گذارد. هر شخصی حق آزادی اندیشه و بیان دارد. این حق شامل آزادی در اظهار نظر و بیان عقاید بدون دخالت دیگران و همچنین جستجو، دریافت و انتقال اطلاعات و ایده‌ها با هر رسانه و بدون توجه به مرزها می‌باشد. (United Nations, 1993, pp 22-23)

کتابدار در برابر سانسور مقاومت می کند و شرایط دسترسی آزاد به اطلاعات و دانش را برای کاربران فراهم می آورد .

- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی به خوبی می داند که بی عدالتی بزرگترین ظلم است و بر این باور است که دسترسی برابر به اطلاعات برای همه کاربران بدون توجه به ویژگی های فردی، نیازهای ویژه، ناتوانی جسمی، جنسیت، وابستگی ملی، وابستگی مذهبی، جبهه گیری سیاسی و جایگاه اجتماعی ممکن خواهد شد .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی می داند که محرمانگی شخصی و اطلاعات محرمانه تجاری به جز در شرایط استثنایی باید محترم شمرده شود و نیز می باید به حق محرمانگی کاربران کتابخانه احترام بگذارد. از این رو اطلاعاتی همچون: سوابق مطالعه منابع، امانات، مشاوره های کتابشناختی و هر نوع اطلاعاتی که ممکن است بدان وسیله استفاده کنندگان مورد شناسایی قرارگیرند را به عنوان حریم خصوصی در نظر می گیرد، اطلاعات شخصی کاربران در قبال یکدیگر را حفظ و از انتشار اطلاعاتی که ماهیت خصوصی دارند ممانعت می کند و در واقع به وظیفه خود در رابطه با احترام نهادن به ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر کاملاً آشنا می باشد که طبق آن مداخله خود سرانه در حریم خصوصی، خانوادگی، مسکن یا مکاتبات اشخاص ممنوع است . هیچ گونه تعرضی به اعتبار و شهرت اشخاص نباید صورت گیرد. هر شخصی باید از سوی قانون در مقابل چنین مداخلات و تعرضات مورد حمایت قرار بگیرد. (United Nations, 1993, pp 22-

23)

- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید به حقوق مولفان و رعایت مالکیت معنوی آنها مطابق با قوانین احترام بگذارد .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید تمام تلاش خود را نسبت به روزآمدسازی دانش و مهارت های خویش با آخرین یافته های علمی آن حوزه به کار گرفته و در تمام فعالیت هایی که منجر به توسعه حرفه می گردد شرکت کند .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی در وظایف و فعالیت های حرفه ای خویش و در ارتباط با همکاران باید درستی، احترام و روحیه همکاری را مبنا قرار دهد .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید وظایف خود را به فوریت، دقت و وقت شناسی انجام دهد .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید در حفاظت از دارایی و منابع کتابخانه هشیار باشند .
- از نظر دراکر، پدر علم مدیریت نوین اولین مسوولیت یک صاحب حرفه، در ۲۵۰۰ سال پیش در سوگندنامه بقراط به وضوح بیان شده است *primum non nocere* (ناآگاهانه به کسی آسیب نرسانید) (Dracker, 2004) لذا به منظور جلب اعتماد مراجعه کننده نسبت به متخصص اطلاع رسانی و اینکه وی از روی نا آگاهی به او آسیب نمی رساند کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید وفادارانه و توانمندانه و با استفاده از مهارت ها و کوشش معقول به ویژه زمانی که احتمال می رود حقوق اشخاص توسط غفلت آنها در معرض خطر واقع شود به کارکردهای سازمان خود عمل نمایند .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید متعهدانه، اهداف و خط مشی های مدیران ارشد را با توجه به استانداردهای متعارف و قابل اعتماد عملیاتی سازد و بر اوست که از موقعیت و رابطه اش با مقامات مسوول برای منافع شخصی استفاده نکند.

- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی نباید اجازه دهد که فعالیت های خارج از کتابخانه و مسائل شخصی اش در وظایفش نسبت به کتابخانه خللی وارد کند به طوری که خدمات کتابخانه به استفاده کنندگان را تحت الشعاع قرار دهد .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی به خوبی بر این امر واقف است که کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی مراکز عام المنفعه هستند که شعار آنان در نظر گرفتن مصلحت عموم در کلیه زمینه ها می باشد تا آنجا که وظایف سازمان ها و مجموعه های منابع اطلاعاتیشان اقتضا می کند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی موظفند خدمات اطلاع رسانی را در بالاترین حد کیفی و به طور یکسان به کاربران ارائه نمایند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی کارمندان وفادار و صدیقی هستند. آنها به شهرت و اعتبار سازمان استخدامی خود توجه خاصی دارند و تلاش می کنند تا وجهه عمومی مثبتی از آن ارائه کنند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی به منظور شناخت و افزایش دانش شخصی از وظایف و اهداف سازمان کاری خود تلاش کرده و در عمل از آن حمایت می کنند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی نهایت دانش و مهارت های حرفه ای خود را به کار برده و برای توسعه سازمان، ارتقای روش ها و ابزارها و منابع اطلاعاتی آن تلاش می کنند .
- بهره مند شدن از حقوق و دستمزد مکفی، حق قانونی کتابداران بوده ولی آنها هرگز کیفیت کاری خود را وابسته به حقوق و دستمزد نمی کنند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی از شرکت در هر گونه کارهای غیر اخلاقی که ممکن است به آنها پیشنهاد شود اجتناب می نمایند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی باید بین اعتقادات شخصی و وظایف حرفه ای تفکیک و از دخالت عقاید شخصی در اجرای اهداف سازمان خودداری و در جهت تحقق رسالت سازمان محل خدمت تلاش کنند .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی همیشه قانون چهارم رانگانان را به یاد دارد که وقت مراجعه کننده را هدر ندهید. از این روسعی می کند امکانات لازم برای دسترسی سهل و با صرف کمترین زمان به اطلاعات مورد نیاز را از طریق فراهم آوری اصولی اطلاعات، سازماندهی مبتنی بر دسترس پذیری و همکاری بین کتابخانه ای فراهم کند تا نیازهای اطلاعاتی، آموزشی و پژوهشی مراجعان را برآورده سازد .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی می باید در به اشتراک گذاشتن دانش خود با دیگر حرفه مندان و استفاده کنندگان خدمات اطلاعاتی برای افزایش کارایی حرفه ای خویش و افزایش کارایی و اثربخشی سازمان متبوعه تلاش وافر نمایند و بدانند که به اشتراک گذاشتن دانش و اطلاعات قدرت است و نیز بر اساس رعایت احترام متقابل و حفظ تشریک مساعی با متخصصان حرفه های دیگر در تعامل و ارتباط باشند .
- کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی می دانند که حفظ مهارت ها و روزآمد کردن دانش خود یک وظیفه است که نمی توان از آن گریخت. بسیاری از شرکت های بزرگ تر از این امر آگاه هستند و کارکنانشان را کمک می کنند تا برای یادگیری مداوم فرصت پیدا کنند. برای عده زیادی کلاس های شبانه یا غیرانتفاعی وجود دارد. ضروری است که افراد حرفه ای در رشته خود روزآمد بمانند و مهارت های جدیدی کسب کنند و در این صورت می توانند از حفظ شغلشان مطمئن باشند .
- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی می داند که از خود گذشتگی باعث می شود تصمیم ها بر مبنای علایق کاربر اخذ شود اما اگر این علایق با مصالح عمومی در تضاد باشد می تواند مشکلات زیادی را برای مصالح

عمومی به وجود آورد. صراحت مانع ارائه اطلاعات همانند یا بخشی از اطلاعات و یا اطلاعات متفرقه به همه افراد می شود. البته علایق کاربر همواره نمی تواند برعلایق دیگران غلبه کند. دارنده حق تکثیر، مانع دسترسی به اطلاعات خاصی می شود که برای کاربر نیاز دارید یعنی شما راه رسیدن به آن اطلاعات را می شناسید اما انجام آن، قانون حق تکثیر را نادیده می گیرد که حل این تناقض مستلزم استدلال زیادی است تا با برقراری تعادلی بین همه عوامل منتج به نتیجه کاملی شود.

- کتابدار و متخصص اطلاع رسانی باید بداند برای ارائه یک خدمت اطلاع رسانی، همان طور که به هنگام کار در یک گروه مشاوره اطلاع رسانی این کار انجام می شود، پیش فرضی وجود دارد مبنی بر اینکه نخستین وظیفه حرفه مند خدمت به کاربری است که خدمتی را می خواهد و در انجام این کار حرفه مند به کارفرمای خود خدمت می کند. موقعیتی که در آن برخورد منافع ممکن است به وجود آید وقتی است که کارفرما برای میزان کاری که قرار است برای کاربر انجام شود محدودیت زمانی می گذارد و حرفه مند در می یابد که زمان بسیار بیشتری برای پاسخگویی به نیازهای کاربر لازم است ولی ناگزیر است که آن وظایف را در محدوده زمانی با سرعت بیشتر و البته کیفیت پایین تر انجام و در نهایت نتواند رضایت کامل کاربر را برآورده سازد و این نمونه تناقض آشکار دیگری است. (هیل، ۱۳۸۱)

نتیجه گیری

به نظر می رسد هر چند می توان از الزامات قانونی و تقویت راهکارهای قانونی و حقوقی و مقررات و ساز و کارهای نظارتی (کنترل بیرونی) برای ارتقای اخلاق در جامعه کمک گرفت ولی درحقیقت بازگشت به اصول و ارزش های والای انسانی (تعهد درونی، بصیرت درونی، التزام قلبی، وجدان) و در همه حال خدا را حاضر و ناظر دانستن (کنترل درونی) است که ضامن اجرای اخلاق است و براین اساس است که کتابدار و متخصص اطلاع رسانی می تواند به درستی به وظیفه و مسوولیت خود درقبال مراجعان، احترام به آزادی اندیشه و نیز رعایت حقوق تهیه کنندگان و صاحبان اطلاعات عمل نماید و نه تنها ندانسته و از روی ناآگاهی به کسی آسیب نرساند بلکه دانسته و با آگاهی و دانش سعی می کند امکانات لازم برای دسترسی سهل و با صرف کمترین زمان (قانون چهارم رانگاناتان) به اطلاعات مورد نیاز (اطلاعاتی که واقعی، درست، مرتبط و روشن باشد) را از طریق فراهم آوری اصولی اطلاعات، سازماندهی مبتنی بر دسترس پذیری و... فراهم کند تا نیازهای اطلاعاتی، آموزشی و پژوهشی مراجعان را برآورده سازد و آنها را از احساس عدم اطمینان برهاند و این مهم محقق نخواهد شد مگر با رعایت اصول و قواعد اخلاق حرفه ای در حرفه کتابداری و اطلاع رسانی.

منابع و مآخذ

آزاد، اسدا... (۱۳۷۳). لزوم پابندی به اصول اخلاقی در اطلاع رسانی. اطلاع رسانی، دوره یازدهم، شماره اول، ص ۲۲-۲۹.

اسفندیاری مقدم، علیرضا (۱۳۸۷). اخلاق حرفه ای کتابداران و اطلاع رسانان. تهران، کتابدار .

الویری، محسن (۱۳۸۸). رویکردی اسلامی به تطبیق پذیری میراث اخلاقی با دنیای مجازی. ره آورد نور. شهریور ۸۸.

بهداری نژاد، مهدی(۱۳۸۸). اخلاق مهندسی و مهندسی اخلاق. تهران، یزدا .

حری، عباس(۱۳۸۱). دایره المعارف کتابداری و اطلاع رسانی. ج.۱. تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران .

حری، عباس؛ اکبری، علی؛ مهدیان، مونا(۱۳۸۸). خدمات مرجع و اطلاع رسانی. تهران، کتابدار .

رایین، ریچارد ای .(۱۳۸۳) مبانی علوم کتابداری و اطلاع رسانی. ترجمه مهدی خادمیان. مشهد، کتابخانه رایانه ای .

فرامرز قراملکی، احد(۱۳۸۲). اخلاق حرفه ای. تهران، احد فرامرز قراملکی .

فیدر، جان(۱۳۸۰). جامعه اطلاعاتی. ترجمه علی رادباوه، عباس گیلوری. تهران، کتابدار .

هیل، مایکل(۱۳۸۱). تاثیر اطلاعات بر جامعه : بررسی ماهیت، ارزش و کاربرد اطلاعات. ترجمه محسن نوکاریزی. تهران، چاپار .

مطهری، مرتضی (۱۳۶۹). فلسفه اخلاق . تهران، صدرا

مور، جورج ادوارد(۱۳۸۸). مبانی اخلاق. ترجمه غلامحسین توکلی، علی عسگری یزدی. تهران، سمت.

Dracker, peter F (2004). The Daily Drucker. New York: Collins. ۱

Capurro, Rafael. "Moral Issues in Information Science". *Journal of Information Science*. 11 (1985): 113-123 14 14.

"Code of Professional Conduct". *International Encyclopedia of Information and Library Science*, PP. 59-61;

[ALA] American library Association, (1996), "ALA policy Manual: Policy 56.1." *ALA Handbook of Organization*, 1995-96. Chicago:ALA.

[ASIS] American Society for information Science, (1994), "ASIS Professional Guidelines." *Bulletin of the American Society for information Society for information science* 20: 4.

Ingram, Handsel.g,(1997), " The efficacy of ethics education in library and information science", PhD, University of Pittsburgh.

UNITED NATIONS – International charter of Human Rights.
Lisbon:Unated Nations Information Center, 1993, P. 22,23

